

Tomislav
Kiš

Savska cesta 50

HR-10360 Sesvete,
Zagreb

kistomislav96@gmail.
com

HRAMOVİ KAO MJESTA OZDRAVLJENJA – PRIMJERI JADERA I KORINIJA

¹U radu su obrađena dva epigrafska spomenika koji predstavljaju rijetke potvrde hramova s izraženim profilaktičkim značajkama na prostoru rimske provincije Dalmacije. Riječ je o natpisu Marka Publicija Kampana iz Jadera, posvećenom Apolonu Likijskom, te o posveti bogovima i božicama iz Korinija, nastaloj prema proročanstvu Apolona Klarskog. Rasprava se temelji na analizi sadržaja i usporedbi spomenika s analognom epigrafskom građom iz drugih dijelova Carstva. Glavni je cilj ukazati na njihove osobitosti te ih smjestiti u kontekst epidemijskih prijetnji i bolesti pojedinaca kako bi se rasvijetlili razlozi njihova nastanka. U tom je okviru razmotrena i tvrdnja o međusobnoj povezanosti jaderskog i korinijskog natpisa, koja se pokazuje malo vjerojatnom.

Cljučne riječi: Apolon Klarski, Apolon Likijski, *diis deabusque*, Jader, Korinij

Uvod

Unatoč tome što su imala značajnu ulogu u duhovnom životu stanovništva svih dijelova Rimskog Carstva,² posebno u razdobljima kada su prijetile epidemije te u situacijama kada su se pojedinci suočavali s vlastitim zdravstvenim poteškoćama ili bolestima svojih bližnjih, mjesta ozdravljenja i iscjeljenja na kojima su bila uspostavljena svetišta ili podignuti hramovi posvjedočena su relativno malim brojem materijalnih ostataka u usporedbi s ostalim kategorijama sakraliziranih prostora. Takvo stanje vrijedi i za područje rimske provincije Dalmacije, gdje se postojanje navedenih prostora najčešće može samo pretpostaviti na temelju termalnih i mineralnih vrela, uz koja su takvi hramovi i svetišta često bili organizirani,³ te arheoloških potvrda kultova Asklepija, Serapisa i drugih božanstava koja su, ovisno o kontekstu i specifičnim potrebama pojedinih religijskih zajednica, također mogla poprimiti profilaktičke i iscjeliteljske karakteristike.

U ovom će radu pažnja biti usmjerena na dva natpisa iz Jadera i Korinija, koji pripadaju najznačajnijim epigrafskim svjedočanstvima hramova i svetišta iz rimske Dalmacije s primarnom ozdraviteljskom namjenom. Iako su danas

---

1 Ovaj rad posvećujem profesorici Marini Milićević Bradač u znak duboke zahvalnosti za mentorstvo, podršku i sve preneseno znanje, ne samo iz arheologije nego i iz brojnih tema koje nadilaze granice struke. Njezina predanost radu sa studentima, erudicija i pristupačnost ostavili su neizbrisiv trag u mom obrazovanju i razvoju.

2 Rad je nastao kao rezultat istraživanja u okviru projekta *Između bogova i ljudi – Kultovi i stanovništvo rimske Dalmacije prema zavjetnim natpisima*, koji financira Hrvatska zaklada za znanost (HRZZ IP-2020-02-7214, voditeljica dr. sc. Ljubica Perinić).

3 Za više o ovoj temi vidi: Bassani *et al.* 2019.

izgubljeni i naizgled ne pružaju mnogo informacija, ovi će se spomenici promotriti u svjetlu religijskih i profilaktičkih potreba koje su proizlazile iz epidemijskih prijetnji i bolesti pojedinaca. U tom će se okviru dodatno nastojati valorizirati postojeći zaključak o njihovu međusobnom odnosu i razlozima koji su doveli do uspostave zdanja u kojima ili ispred kojih su bili postavljeni. Obrada će se temeljiti na analizi tekstova spomenika te njihovoj usporedbi s epigrafskom građom analognog sadržaja iz ostalih dijelova Carstva.

Jader – natpis Marka Publicija Kampana

Jednu od tek triju poznatih epigrafskih potvrda Apolonova kulta iz Liburnije predstavlja danas izgubljeni natpis, koji je prema zapovjedi Marka Publicija Kampana,⁴ čuvara hrama, podignut i posvećen Apolonu Likijskom:

*Apollini Lycio / M(arcus) Publicius / Campanus aedituus iussu / ipsius d(edit)
d(edicavit)*⁵

Prema podacima iz kraće objave I. Lučića može se zaključiti da je spomenik pronađen u blizini izvora u današnjem gradskom predjelu Kolovare.⁶ S obzirom na to da je najvjerojatnije riječ o votivnoj ari, J. Medini opravdano smatra da je stajao unutar sakraliziranog prostora te da stoga potvrđuje postojanje mjesta štovanja Apolona Likijskog u neposrednoj blizini antičkog Jadera (Medini 1970). U prilog navedenom tumačenju ide i činjenica da je dedikant naveden kao *aedituus*. Tu su službu tijekom Carstva uglavnom obnašali peregrini ili oslobođenici i njihovi potomci, među koje je prema onomastičkoj analizi moguće ubrojati i Marka Publicija Kampana (Alföldy 1969: 112; Medini 1970: 134–135; 137). Ona je uključivala brigu o otvaranju hrama, njegovoj sigurnosti, posjetiocima, čistoći i održavanju posvećenog prostora, iz čega slijedi da je djelovanje dedikanta moralo biti usko vezano uz neko sakralno zdanje u antičkom Jaderu ili njegovoj okolici. S obzirom na to da na natpisu nije navedeno ime drugog božanstva kojem bi hram mogao biti posvećen,⁷

---

4 Manji broj spomenika koji posvjedočuju kult Apolona ukazuje na to da on nije bio među popularnijima u rimskoj provinciji Dalmaciji. Uz ovdje obrađivani natpis, s prostora Liburnije poznata su još dva s imenom ovog boga. Prvi je pronađen u Korinju (CIL III 2880) i uključen u ovaj rad, a drugi, s vrlo jednostavnim posvetom, u Varvariji (Medini 1970: 132; EDH 072479; EDCS 59500041; TM 660510).

5 Literatura: Lucius 1673: 38; CIL III 2902; ILS 4050; Pavan 1958: 129–130; Medini 1970; Kurilić 1999: br. 2027; Zović i Kurilić 2015: 428, br. 60; EDH 060137; EDCS 28400154; TM 185934.

6 I. Lučić konkretnije navodi da je natpis pronađen *extra Jader prope fontem* (Lucius 1673: 38). Medini ističe da je Lučić, prema svemu sudeći, smatrao kako će ovaj kratki opis biti dostatan suvremenim čitateljima, koji će znati da se radi o najvažnijem izvoru u okolici Zadra, u predjelu Kolovare (Medini 1970: 132–133).

7 U ovom je slučaju jasno da je riječ o hramskoj građevini, s obzirom na Kampanova zaduženja te činjenicu da je naziv *aedituus* izveden iz imenice *aedes*. Unatoč postupnom brisanju terminoloških razlika tijekom Carskog razdoblja, potonji se pojam ipak primarno odnosi na hramske građevine, zbog čega je po značenju blizak hrvatskoj riječi „hram” te ga tako treba i prevoditi. *Aedes* se, kao boravište, odnosno „kuća” određenog božanstva, mogla nalaziti na zemljištu definiranom kao *templum*. Međutim, ona nije nužno morala biti inaugurirana. Ceremonije

najizglednije je da je Marko Publicije Kampan bio čuvar građevine u kojoj je održavan upravo kult Apolona Likijskog (Pavan 1958: 129–130; Medini 1970: 136–137). Dakako, otvorenom treba ostaviti i mogućnost postavljanja votivne are unutar svetišta u kojem je štovano više različitih božanstava, primjerice Apolon i nimfe ili ostali bogovi čije su uloge uže vezane uz vodu ili ozdravljenje. Usto je moguće, iako malo vjerojatno, da je Kampan službu obnašao u hramu nekog drugog, nama nepoznatog božanstva, a aru odlučio posvetiti Apolonu Likijskom iz nejasnih razloga.

O formalnim karakteristikama i karakteru hramske građevine nema podataka. Njezin smještaj u gradskom ageru, izvan urbanog središta antičkog Jadera i manja popularnost Apolonova kulta u provinciji Dalmaciji sugeriraju da je zdanje bilo skromnijih dimenzija. Vrijeme i razlozi njegova nastanka, kao i uvođenja kulta Apolona Likijskog u Jader, također nisu posve jasni. J. Medini naglašava profilaktičku narav navedenog božanstva te na osnovi nje pretpostavlja da se utemeljenje kulta može dovesti u vezu s čestim epidemijama kuge (Medini 1970: 138–140). Isti je autor nadalje pokušao povezati jadersku aru sa spomenom klarskog Apolona na natpisu iz Karina, a potom nastanak oba spomenika dovesti u vezu s velikom epidemijom kuge 80-ih godina 1. stoljeća, kada pokušava smjestiti i uspostavu hrama Apolona Likijskog (Medini 1970: 141–143). Za takvu interpretaciju, međutim, ne postoje čvrste osnove, budući da nije dostupan precizniji kontekst pronalaska ovih dvaju natpisa, niti pouzdani epigrafsko-paleografski kriteriji za njihovu dataciju unutar granica jednog desetljeća. Štoviše, riječ je o posvetama koje se značajno razlikuju u svome sadržaju, što zorno ilustriraju osobitosti karinskog natpisa, o kojima će biti više riječi u nastavku.

Isto tako, tijekom 1. i 2. stoljeća, razdoblja u koje se datira Kampanov natpis, prijetilo je više epidemija kuge, a ne treba zanemariti ni ostale bolesti zbog kojih je postojala trajna potreba za kulturnim prostorima na kojima se tražila zaštita i ozdravljenje. Interpretaciju Apolonova hrama u blizini Jadera kao jednog od takvih prostora podupire pretpostavljena lokacija njegova podizanja. Naime, u tom kontekstu nije presudno čak ni to je li natpis pronađen u Kolorarama ili nekom drugom, obližnjem lokalitetu, već činjenica da je otkriven *prope fontem*. Apolonova svetišta, napose ona u Maloj Aziji, u većini su slučajeva bila smještena uz izvore, a sličan obrazac moguće je pratiti i u drugim dijelovima Rimskog Carstva, gdje se ovaj bog, značajno više od ostalih liječničkih božanstava, pojavljuje upravo u spomenutim ambijentima (Bassani 2019: 17; Bassani & Fusco 2019: 4–5). Značajno je istaknuti da je jedan od takvih primjera zabilježen i u unutrašnjosti provincije Dalmacije, odnosno na prostoru današnje Ilidže, gdje su pronađena dva natpisa koja potvrđuju štovanje ovog boga.⁸ Prema svemu sudeći, oni se mogu dovesti u vezu s liječilištem uz mine-

---

kojima je neka građevina posvećivana nazivale su se *consecratio* i *dedicatio*, iako je u nekim slučajevima *aedes* mogla biti podvrgnuta i obredu *inauguratio*, čime je ujedno postajala i *templum* (Carettoni 1958).

⁸ Na prvom je natpisu (CIL III 13858) zabilježen rijedak epitet *Tadeus*, dok se na drugom (ILJug 1579) Apolon pojavljuje bez pridjevka.

ralne izvore, koje je na tom mjestu postojalo tijekom rimskog razdoblja (Imamović 1977: 211–213).

Izvori su, baš kao i drugi orijentiri u krajoliku, bili mjesta na kojima je dolazilo do dodira s onostranim te su često zadržavali značaj svetih mjesta još iz ranijih, predrimskih razdoblja. Stoga je i prostor na kojem je podignut hram Apolona Likijskog mogao imati sličnu tradiciju. Na pitanje kada je na njemu podignuto formalizirano arhitektonsko ostvarenje nije moguće dati konkretniji odgovor od toga da je moralo nastati prije kraja 2. stoljeća. Također nije poznata njegova konačna sudbina,⁹ no valja naglasiti da su Kolovare, vjerojatno mjesto pronalaska natpisa Marka Publicija Kampana, očuvale kontinuitet kulturnog mjesta sve do srednjega vijeka, kada je uz zdenac podignuta predromanička šesterolisna crkva sv. Marka (Petricioli 1958: 63–64).

Korinij – posveta bogovima i božicama

Pored dva natpisa sa spomenom Latrina imena, koji su gotovo sigurno stajali unutar svetišta posvećenih toj božici, u Karinu su otkriveni spomenici s posvetama Jupiteru, Jupiteru Najboljem i Najvećem, Janu Ocu, Liberu Ocu te bogovima i božicama.¹⁰ Ovi natpisi potvrđuju održavanje nabrojanih kultura u antičkom Koriniju te, slijedom toga, upućuju na vjerojatno postojanje pripadajućih sakralnih prostora. Međutim, ta pretpostavka i oskudni podatci temeljeni na paleografsko-epigrafskoj i onomastičkoj analizi nisu dostatni za bolje razumijevanje širih okolnosti njihova nastanka. Iznimku čini zadnji od nabrojanih spomenika, posvećen bogovima i božicama, prema proročanstvu Apolona Klarskog:

D(is) deabusque / secundum inter/p<r>et{r}ationem Cla/rri Apollinis¹¹

Riječ je o jednom od ukupno jedanaest poznatih epigrafskih spomenika koji su uglavnom bili ugrađeni u zidove arhitektonskih ostvarenja diljem zapadnog dijela Carstva te na jednom lokalitetu Male Azije,¹² a sadržavaju

---

9 J. Medini tvrdi da su svetište i kult Apolona Likijskog održavani do 4. stoljeća (Medini 1970: 144), no to za sada mora ostati samo na razini izgledne pretpostavke.

10 CIL III 9970; 9971 (Latra); ILJug 2862 (Jupiter); CIL III 9968 (Jupiter Najbolji i Najveći); CIL III 2881 (Jan Otac); ILJug 2864 (Liber Otac); ILJug 2864 (Liber Otac); CIL III 2880 (bogovi i božice).

11 Literatura: CIL III 2880; ILS 3230a; Medini 1970: 141, n. 42; Kurilić 1999: br. 2264; Mitchell 2003: 151, br. 2; Jones 2005: 293; Zović & Kurilić 2015: 431, br. 79; Vukov 2018: 294, br. 234; EDH 060045; EDCS 28400132; TM 185892.

12 Ovi spomenici i najvažnija literatura o njima nabrojani su u: Jones 2005: 293; 2006. Riječ je o 10 natpisa na latinskom i jednom natpisu na grčkom jeziku. Većina njih bila je uklesana na blokovima ili pločama predviđenima za ugradnju i isticanje unutar zidanih struktura (Jones 2005: 294). Grčki natpis, jedini iz ove skupine sa sigurnim arheološkim kontekstom, pronađen je u cisterni ispod dvorišta većeg rezidencijalnog zdanja na lokalitetu *Melli* u Pisidiji (Mitchell 2003: 153). On se usto izdvaja tipološkim određenjem, budući da je riječ o žrtveniku na kojem je mogla stajati manja skulptura (Jones 2005: 294). Izvorno je možda bio postavljen unutar prostorije s eksedrom na prvom katu navedene kuće, koja je protumačena kao manje svetište, odnosno kapela (usp. Mitchell 2003: 153). Također vrijedi dodati da opisani spomenik čini jedinu posvetu ovakvog sadržaja koja je pronađena istočno od Korinija.

esencijalno istu formulaciju, uz manje sadržajne i ortografske varijacije. Tako se, primjerice, na karinskom natpisu, kao i na onom iz Gabija (AE 1986, 119), izostavlja riječ *oraculi*, a zamjećuje se i klesarska pogreška u uklesanoj riječi *interpetrationem*, umjesto *interpretationem*. Premda su ovi spomenici pronađeni diljem triju kontinenata, njihova konceptualna istovjetnost sugerira da su gotovo sigurno nastali iz istog razloga unutar užeg perioda između sredina 2. i 3. stoljeća, kada su datirani temeljem paleografskih obilježja, pa ih je potrebno zajedno sagledavati.

U radovima objavljenima na temu ove skupine natpisa iznesen je niz interpretacija i odgovora na pitanja o tome kada su, zašto i na čiji poticaj nastali. Različita tumačenja moguće je podijeliti u dvije osnovne skupine na osnovi njihove „religiozne“ ili „sekularne“ naravi.¹³ U prvu kategoriju ubrajaju se mišljenja prema kojima natpisi sugeriraju jedinstvo vjere kojem je klarsko proročište težilo, odnosno gotovo monoteističke tendencije koje su stvarale potrebu za štovanjem svih božanstava kao dijelova jedinstvene cjeline ili vrhovnog Bića (Nock 1972: 160–165; Nilsson 1967: 477–478; Mitchell 2003: 153–155). Nasuprot tome, „sekularna“ objašnjenja temelje se na konstatacijama o zdravstvenim problemima cara ili epidemijskim prijetnjama koje su dovele do konzultacije proročišta. Uzimajući u obzir dostupne povijesne činjenice i vremenski okvir nastanka spomenika, čini se da potonja tumačenja počivaju na mnogo čvršćim polazišnim točkama pa će im u nastavku biti posvećena veća pažnja.

Prvo od dvaju značajnijih sekularnih objašnjenja zastupao je E. Birley. On je držao da su natpisi morali nastati u isto vrijeme po zapovjedi cara koji je konzultirao proročište zbog toga što bi samo osoba najvišeg autoriteta mogla biti odgovorna za poštovanje dobivenih uputa na iznimno širokom geografskom prostoru i uživati podršku vojske, koja se iščitava iz posvete bogovima i božicama koju su u Housesteadsu postavili pripadnici Prve kohorte *Tungrorum* (Birley 1974).¹⁴ Kao konkretnu carsku osobu koju treba dovesti u vezu s ovim spomenicima autor predlaže Karakalu i navodi da je on mogao konzultirati klarsko proročište 213. g., kada je već bio bolestan (Birley 1974). Već je napomenuto da sadržaj, tipološko određenje i paleografsko-epigrafske značajke natpisa upućuju na njihov nastanak u uskom vremenskom periodu te na zajednički motiv iza njihove narudžbe. U tom okviru, Birleyjevi argumenti uvjerljivo pronalaze izvor smjernica za postavljanje posveta u samom vrhu središnje vlasti.¹⁵ Drugi dio autorova objašnjenja teže je dokazati, iako valja naglasiti da mu određeni podatci idu u prilog. Karakalino loše zdravstveno

---

13 Podjela ponuđenih interpretacija na osnovi njihove religiozne ili sekularne pozadine preuzeta je iz Jones 2005.

14 Ovo je jedina posveta bogovima i božicama iz obrađene skupine kod koje su navedeni dedikanti.

15 S ovime se ne slaže R. Lane Fox. On, naime, navodi da ne postoje dokazi koji bi povezivali djelovanje specifične carske religijske politike s postavljanjem ovih epigrafskih spomenika te da oni nisu nužno morali biti naručeni u isto vrijeme, odnosno da je vjerojatnije da su nastali „između sredine 2. i sredine 3. st., ponekad kao odgovor na konzultacije, ponekad, možda, na temelju izvješća o tuđim konzultacijama“ (Lane Fox 1986: 194).

stanje dovelo je, naime, do nedvojbenih promjena u materijalnosti religijske komunikacije na razini Carstva (Szabó 2022: 102–103). Unatoč tome što o detaljima careve bolesti ne postoji mnogo informacija, materijalnih ostatci i riječi antičkih pisaca potvrđuju da je on bio čest posjetitelj hramova i svetišta u kojima su održavani sve popularniji kultovi božanstava s istaknutim iscjeliteljskim aspektom (Cass. Dio. LXXVIII. 15. 3-7; Hdn. IV. 8. 3; Rowan 2012: 110–144), među kojima se ističu Asklepije, izijačka božanstva, Apolon *Conservator* i Apolon *Grannus*. S obzirom na Karakaline zdravstvene okolnosti te značaj koji je pridavao raznim aspektima Apolonova kulta,¹⁶ car je također mogao konzultirati proročište Apolona Klarskog, koje je tijekom 3. st. uživalo veliku popularnost.

S druge strane, C. P. Jones se slaže oko toga da su natpisi nastali iz istih motiva prema naredbama iz Rima, no zastupa mišljenje prema kojem su oni bili apotropejskog karaktera i za cilj imali osigurati božansku zaštitu od epidemije koja je prijetila širem stanovništvu (Jones 2005: 296–301). Konkretnije, autor ove epigrafske spomenike dovodi u vezu s antoninskom kugom, koja je harala Carstvom nakon što su je 165. g. s istoka, po završetku pohoda protiv Parta, donijele trupe Lucija Vera, a kao cara koji je možda konzultirao klarsko proročište navodi Marka Aurelija (Jones 2005: 296–301). Ovo objašnjenje uvelike se temelji na šest natpisa sa spomenom klarskog Apolona, koji potvrđuju praksu podizanja votivnih žrtvenika ili skulptura prema uputama proročišta u trenutcima opasnosti od kuge u doba Antonina.¹⁷ Autor nadalje konstatira kako formula *diis deabusque* ističe važnost pozivanja u pomoć većeg broja božanstava te da ju je, kao što je R. Lane Fox već ranije naveo (Lane Fox 1986: 194–195), potrebno povezati s općim strahovima stanovništva različitih dijelova Carstva (Jones 2005: 299). Međutim, ponovo se naglašava da su ti strahovi vezani uz epidemiju za vladavine Marka Aurelija. To, osim usporednog materijala i dostupnih podataka o djelovanju klarskog proročišta, potvrđuju tip, karakter i mjesto isticanja posveta bogovima i božicama te činjenica da bi se postavljanje natpisa iz Housesteadsa moglo objasniti velikim dankom koji je antoninska kuga uzela u vojnim redovima (Jones 2005: 299).

Prisustvo ove vrste natpisa u arhitektonskim zdanjima diljem više provincija najuvjerljivije se može objasniti upravo posredničkom ulogom rimske vojske,¹⁸ čija je mobilnost predstavljala važan čimbenik u širenju religijskih obrazaca diljem Carstva. Iako se ne može isključiti mogućnost da je Karakala konzultirao proročište Apolona Klarskog, takav posjet nije dokumentiran, za razliku od njegovih boravaka u brojnim drugim svetištima s izraženim iscje-

---

16 Za više o odnosu Karakale i Apolona, s osobitim osvrtom na Apolona Klarskog, vidi: Rowan 2012: 115–129.

17 Narudžba četiri od navedenih šest natpisa nesumnjivo je vezana uz antoninsku kugu, dok je za posljednja dva vrlo izgledna. Detaljnije vidi u: Jones 2005: 298–299. Također usp. Parke 1985: 149–150. Za više o antoninskoj kugi konzultiraj: Krnjeta 2021.

18 Istog je mišljenja A. Busine, koja smatra da difuziju zapisane formule treba pripisati vojnicima koji su ju prenosili na različite dijelove Carstva, a ne carskoj intervenciji (Busine 2005: 184–189).

liteljskim karakteristikama (Mráv 2000: 86; Kušan Špalj 2017: 278). Također je poznato da su u takvim sakraliziranim prostorima podizani spomenici u njegovu čast, bilo prigodom careva dolaska, bilo na inicijativu lokalnih dužnosnika ili službenika. Jedno od reprezentativnijih svjedočanstava te vrste dolazi i s hrvatskog povijesnog prostora, iz Varaždinskih Toplica (*Aquae Iasae*). Riječ je o reljefnoj ploči s prikazom Eskulapa, božice Salus i Telesfora te natpisom koji sadržava molitvu za zdravlje i pobjedu cara Karakale (Kušan Špalj 2017: 271–280). Međutim, takvi se spomenici ne mogu povezati s natpisima koji sadržavaju formulaciju *diis deabusque*, što dodatno naglašava drukčiji kontekst njihova postavljanja.

Karinski je natpis, dakle, bio ugrađen u sakralnu građevinu koja je služila kao mjesto na kojem se tražila zaštita stanovništva od ozbiljne epidemijske prijetnje ili, manje vjerojatno, pomoć pri ozdravljenju bolesnog cara. Njegovu uklopljenost u takav prostor potvrđuju tipološke sličnosti s ostalim spomenicima istog sadržaja te dodatni natpisi na kojima se spominje proročište Apolona Klarskog. Na njima se, naime, ponekad izričito navode naredbe o postavljanju skulptura u hramovima, a neki se, zahvaljujući arheološkom kontekstu, mogu izravno povezati s ostacima konkretnih građevina sakralnog karaktera. Ipak, trenutno stanje istraživanja ne dopušta da se ponude zadovoljavajući odgovori na pitanje zašto jedini takav spomenik s prostora rimske Dalmacije dolazi upravo iz antičkog Korinija.¹⁹ Za nadati se je, stoga, da će buduća otkrića natpisa istog sadržaja pružiti više informacija i omogućiti šire sagledavanje konteksta u koji će se moći preciznije smjestiti i karinska posveta, odnosno hram bogova i božica kojem je pripadala.

Zaključak

Obrađeni natpisi iz Jadera i Korinija nesumnjivo su pripadali sakraliziranim prostorima s izraženim profilaktičkim značajkama. Kao jedini sačuvani elementi navedenih cjelina, oni ne pružaju dovoljno informacija za donošenje preciznijih zaključaka o formalnim karakteristikama građevina koje su u sklopu njih bile podignute. Ipak, na temelju analognih primjera, uobičajenog položaja takvih hramova i svetišta na rubnim dijelovima urbanih cjelina te manjeg broja pripadajućih članova kulturnih zajednica, može se pretpostaviti da su bile skromnijih razmjera, baš kao i pripadajući liturgijski namještaj i dekorativna oprema. Pored toga, Apolonove uloge i referiranje na proročanstvo klarskog proročišta upućuju na to da je motivacija za uspostavu ovih zdanja najvjerojatnije bila vezana uz opće prijetnje po zdravlje, dok je manje vjerojatno da je njihovo postavljanje bilo potaknuto nepoznatom bolešću Karakale, premda je potonja dovela do značajnih promjena u sakralnoj topografiji cijelog Carstva. Sadržajne specifičnosti natpisa i njihova usporedba s analognim materijalom

---

¹⁹ Medini smatra da je riječ o kolektivnoj dedikaciji (usp. Medini 1970: 141, bilj. 42), no to nije moguće potvrditi. S druge strane, u kataloškom unosu natpisa unutar doktorske disertacije M. Vukov potkrala se, čini se, greška, budući da je kao posvetitelj naveden Kvint Ostilije Barcin (Vukov 2018: 294, br. 234), čije ime nije dokumentirano na spomeniku.

nadalje otkrivaju različite okolnosti njihova postavljanja unutar navedenog, šireg profilaktičkog konteksta, a ne nužno na isti povijesni događaj, kako to, primjerice, sugerira J. Medini. Dostupno stanje istraživanja dopušta, dakle, tek konkretniji zaključak o tome da ovi epigrafski spomenici predstavljaju materijalni odraz univerzalne težnje za zaštitom i ozdravljenjem, proizašle iz raznolikih okolnosti koje su ugrožavale zdravlje i dobrobit pojedinaca ili širih zajednica koje su nadu za spas polagale u apotropejske kvalitete hramova Apolona Likijskog u Jaderu te bogova i božica u Koriniju.

KRATICE

AE

L'année épigraphique. Revue des publications épigraphiques relatives à l'antiquité romaine, Paris, 1888-.

CIL

Corpus inscriptionum latinarum, Berlin, 1863-.

EDCS

Epigraphik-Datenbank Clauss / Slaby

EDH

Epigraphische Datenbank Heidelberg

ILJug

Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt, Ljubljana, 1963-.

ILS

H. Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae*, Berlin, 1892–1916.

TM

Trismegistos: an Interdisciplinary Portal of Papyrological and Epigraphical Resources

IZVORI

Dion Kasije

Cassius Dio: *Dio's Roman History*, E. Cary & H. B. Foster, London, 1914–1927.

Herodijan

Herodianus: *History of the Empire*, C. R. Whittaker, Cambridge, 1969.

LITERATURA

Alföldy 1969

G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg, 1969.

Bassani 2019

M. Bassani, "Shrines and Healing Waters in Ancient Italy. Buildings, Cults, Deities", in: M. Bassani, M. Bolder-Boos & U. Fusco (eds.), *Rethinking the Concept of 'Healing Settlements': Water, Cults, Constructions and Contexts in the Ancient World*, Oxford, 2019, 9–20.

Bassani & Fusco

M. Bassani & U. Fusco, "Methodological Aspects", in: M. Bassani, M. Bolder-Boos & U. Fusco (eds.), *Rethinking the Concept of 'Healing Settlements': Water, Cults, Constructions and Contexts in the Ancient World*, Oxford, 2019, 3–7.

Bassani et al. 2019.

M. Bassani, M. Bolder-Boos & U. Fusco (eds.), *Rethinking the Concept of 'Healing Settlements': Water, Cults, Constructions and Contexts in the Ancient World*, Oxford, 2019.

Birley 1974

E. Birley, "Cohors I Tungrorum and the Oracle of the Clarian Apollo", *Chiron* 4, Berlin, 1974, 511–514.

Busine 2005

A. Busine, *Paroles D'Apollon: Pratiques Et Traditions Oraculaires Dans L'Antiquité Tardive (IIe - VIe Siècles)*, Leiden, 2005.

Carettoni 1958

G. Carettoni, "Aedes", in: R. Bianchi Bandinelli & G. Becatti (eds.), *Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale* vol. 1, Roma, 1958, 90–92.

Imamović 1977

E. Imamović, *Antički kulturni i votivni spomenici na području BiH*, Sarajevo, 1977.

Jadrić 2007

I. Jadrić, *Liberov kult u rimskoj provinciji Dalmaciji* (neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru / unpublished PhD thesis, University of Zadar), Zadar, 2007.

Jones 2005

J. P. Jones, "Ten dedications "To the gods and goddesses" and the Antonine Plague", *Journal of Roman Archaeology* 18, Cambridge, 2005, 293–301.

Jones 2006

J. P. Jones, "Cosa and the Antonine Plague?", *Journal of Roman Archaeology* 19, 2006, 368–369.

Krnjeta 2021

I. Krnjeta, "Antoninska kuga – prva pandemija u europskoj povijesti?", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 53 (1), Zagreb, 2021, 47–78.

Kurilić 1999

A. Kurilić, *Pučanstvo Liburnije od 1. do 3. stoljeća po Kristu. Antroponimija, društveni slojevi, etničke promjene, gospodarske uloge* (neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru / unpublished PhD thesis, University of Zadar), Zadar, 1999.

Kušan Špalj 2017

D. Kušan Špalj, "Aequae Iasae – nova otkrića u rimskom svetištu – s posebnim osvrtom na kultove Apolona, Eskulapa i Serapisa", *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 50 (1), 2017, 255–308.

Lane Fox 1986

R. Lane Fox, *Pagans and Christians*, London, 1986.

Lucius 1673

I. Lucius, *Inscriptiones Dalmaticae. Notae ad Memoriale Pauli de Paulo. Notae ad Palladium Fuscum. Addenda, vel corrigenda in opere de regno Dalmatiae & Croatiae. Variarum lectionum Chronici Ungarici manuscripti cum editis*, Venetiis, 1673.

Medini 1970

J. Medini, "Kult Apolona Likijskoga u Jaderu", *Diadora* 5, Zadar, 1970, 131–146.

Mitchell 2003

S. Mitchell, "Inscriptions from Melli (Kocçaliler) in Pisidia", *Anatolian Studies* 53, Ankara, 2003, 139–159.

Mráv 2000

Z. Mráv, "Der Besuch Caracallas und der Deus Invictus Serapis-Kult in Pannonien", *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, Budapest, 2000, 67–97.

Nilsson 1967

M. P. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion* Vol. 2, München, 1967.

Nock 1972

A. D. Nock, *Essays on Religion and the Ancient World*, Oxford, 1972.

Parke 1985

H. W. Parke, *The Oracles of Apollo in Asia Minor*, London, 1985.

Pavan 1958

M. Pavan, *Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia*, Venezia, 1958.

Petricioli 1958

I. Petricioli, "Neki preromanički spomenici Zadra i okolice u svjetlu najnovijih istraživanja", in: *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru II*, Zadar, 1958, 51–76.

Rowan 2012

C. Rowan, *Under Divine Auspices: Divine Ideology and the Visualisation of Imperial Power in the Severan Period*, Cambridge, 2012.

Szabó 2022

C. Szabó, *Roman Religion in the Danubian Provinces*, Oxford & Philadelphia, 2022.

Vukov 2018

M. Vukov, *Između tradicije i modifikacije. Rimski zavjetni žrtvenici u Hrvatskoj kao pokazatelji razvoja gospodarstva i društva u provincijama*, (neobjavljena doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu / unpublished PhD thesis, University of Zagreb), Zagreb, 2018.

V. Zović & A. Kurilić 2015

V. Zović & A. Kurilić, "Strukture zavjetnih natpisa rimske Liburnije", *Arheološki vestnik* 66, Ljubljana, 2015, 399–453.